ו. קלנר

הכרת פנים

עיון ומסה

ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ־ישראל
הוצאת הקיבוץ המאוחד • תשכ"ח

על צבי פרץ חיות

עולם כמנהגו נוהג; הצדיק אבד, לדורו אבד. לדורו בלבד. ואין זכרון לראשונים. מכלל זה יוצאים אך ורק אלה, שהשאירו אחריהם יצירות נעלות, אשר בזכותן זכורים הם לדורות הבאים.

אף הדמות האצילה שאנו אומרים להעלות כאן במידת האפשר, כפופה לחוק עולם זה. היטיבה לעשות ההנהלה הציונית, שהוציאה לאור קצת מדבריו של הרב צ. פ. חיות, ואין ספק, שאף הקורא המאוחר, שלא זכה להכיר את מחבר המכתבים, ימצא עניין בהם. אולם מי שהכיר את האיש עצמו, ירגיש תוך צער, כי דברים אלה אינם עשויים לתת מושג נאמן מאישיותו עתירת הקסם, מה גם שרבים מהם קדושתם לשעתם בלבד. מחקרי חיות, ביחוד פירושיו למקרא, כרוב דברי מדע, התישנו לא מעט ואינם אלא לבנים לבנין העד הקולקטיבי עלום השם אשר שמו מדע. השיטה בה נהג, שיטת ביקורת המקרא הראציונלית, ניטשה כיום כמעט כליל, וקמו שיטות חדשות, משלימות או מנוגדות. אף מאמריו של חיות, המעניינים והמלבבים, ונאומיו הבהירים, בהם הצליח במידה רבה לקרב לבות מתכחשים לעמם ולתרבותו, רחוקים במקצת מרוח דורנו; הרי מאז נשתנו הזמנים ונשתנו פני היהדות ופני היהודי כאחד. הציונות במובנה הקלאסי עברה מן העולם; הגולה היהודית נחרבה בחלקה הגדול, וספק רב, אם יש תקווה לאחרית שרידיה. שתי עובדות שינו את פני עם ישראל כליל: השואה והקמת מדינת ישראל. מה שהיה בימים ההם בחינת מושכל ראשון, יש לו היום ערך היסטורי בלבד. הרי מציאות ואידיאה, קיימת ביניהן השפעת־גומלין, ועם שינוי הנסיבות חל גם שינוי באידיאות. דרך משל: ספק בידנו, אם קיים גם כיום בישראל ובאומות העולם אותו הומאניזם, שהיה יסוד מוסד לתורת גדולי הציונות בראשיתה, על אף כל השוני שבהשקפותיהם — הרצל, אחד־העם, וייצמן ואחרים. הכוחות שפעלו

אז כאילו ירדו לטמיון ההיסטוריה, וקמו כוחות חדשים בלתי משוערים, שיצרו מציאות מדינית, חברתית ותרבותית חדשה. עם זאת ניתן להיאמר, כי רבות מאותן האידיאות תשובנה לתחיה בבוא העת; אורן הועם, אך לא כבה כליל.

אין בדעתנו להקנות לקורא מושג מספריו של חיות. כן לא נעמוד כאן על פעולתו רבת הגוונים והממדים של האיש, שזכתה להצלחה כה רבה. דו"ח מפורט עליה ימצא הקורא בהקדמתו הביוגראפית של דב סדן, הכתובה ביסודיות ובהעמקה, תוך רחשי החיבה וההערצה שסדן רוחש לחיות. ברצוננו למלא אחרי סדן, בהעלותנו קווים לדמותו של חיות, כאשר הכרנוהו תוך שיתוף פעולה עמו בשטח החינוך במשך שנים.

כאצל כל אדם בעל שיעור קומה, פעלו גם אצל חיות כוחות־נפש ורוח מנוגדים ואף סותרים ומתוכם קמה הרמוניה ושלמות אנושית בלתי מצויה. הרי לעולם, כגודל המתח שבין הכוחות המתרוצצים בקרבו של אדם, כן גודל המאמץ הדרוש למען יתגבר עליהם ויביאם לידי התאמה.

ציוני נלהב ומסור היה מעודו, וציוניותו נתמזגה מזיגת פלאים עם השכלתו הכלל־אנושית הרחבה והעמוקה. הומאניסטן היה האיש, השוכן באוהלי שם, ויפיפיתו של יפת קרובה ללבו. מלומד המצוי אצל מכמני תולדות ישראל וספרותו והמעמיק חקר בהם ואדם פעיל האוהב את הבריות והעושה למענם ללא לאות ולא הפוגה; איש מדע, חריף השכל הבלתי משוחד ועובד סוציאלי בעל רגש אנושי עמוק, הרואה חובה לעצמו להקל את סבל עניי עמו החלכאים והנדכאים. אוהב ישראל היה, אשר אין רבים כמוהו, ואהבתו זו מעשים בצידה. קרוב היה לקוראיו הרבים ונתן צדקה למעלה מיכולתו. כל חייו היו קודש לזולת. ולא לכלל ישראל בלבד דאג, כי אם לכל איש ישראל הנזקק לעצתו ולעזרתו. בכל דבר לו התמסר השקיע את מלוא כוחותיו, ולא חס על עצמו ועל לבו הדווי. מסירותו זו ללא מצרים היא שהחישה את קצו הנמהר. (הוא אמר פעם, באחת הישיבות הרבות בהן השתתף, שנסתיימה מאוחר בלילה, כי רק עתה עומד הוא לחזור אל ביתו ממנו יצא בשבע בבוקר!). נביא כאן מדבריו היפים של דב סדן: "צדקתו ומעשי צדקתו נשמעים כדברי אגדה, אבל היו דברים כהווייתם. הרי הדאגה לציבור־ישראל במיצרו — התרוששות שכבות שלימות עם המשברים במדיניות ובכלכלה; והרי הדאגה ליחיד בישראל במצוקתו — עניים, פליטים, אלמנות מלחמה וטפן, יתומי פרעות, והיתה

זאת לו דאגת תמיד, לשמה עשה לילותיו כימים; גם יצא לכרכי הים, לזעזע מצפונם וכיסם של מוסדות ואישים. ואמנם, הלבבות ננערו והכיסים נפתחו, ויזם מפעלות עזר ובנה מוסדי אשראי... היה בהם כדי מופת לעזרה סוציאלית מתוקנת, ומצד־מה כדי דוגמה לעזרה סוציאלית מתוכננת".

להמוני העם שימש דוגמה חיה, בנועם הליכותיו ובפשטותו המלבבת. אדם מצניע לכת היה; ידע את ערכו, אך לא היה בו שמץ של גאווה, וכל שחצנות ממנו והלאה. פשטותו קירבה אותו אל בני עמו, כשם שקירבה אותם אליו קירבת לב ונפש. עם זאת חשו ברוממותו הנסוכה בכל ישותו. הם ראו אותו כאחד מהם וכנציגם ובא־כוחם כלפי חוץ. קרוב היה ללבם, אך דמותו הנעלה התנשאה מעל לכל.

ראציונאליסטן היה ומלא חום פנימי. יהודי מאמין ואיש מדע, שומר מצוות וסובלן מאין כמוהו. על אף סובלנותו לא ידע פשרות בכל הנוגע להשקפת עולמו היהודית והציונית. על כן נתקל בהתנגדות לא מועטת. אך גם מתנגדיו הכירו בטוהר מידותיו ובכוונתו הרצויה וכיבדוהו אף העריצוהו. בו נתאחדו אתוס ולוגוס, מוסר והגיון, והיו לחטיבה אחת, אך רחוק היה מכל דבר שבאסתיטיקה. בעבודתו המדעית ובנאומיו התייחס לעניין, ולעניין בלבד, ועל כן התבטא בפשטות ולא דאג לנוי ההבעה. איש האמת היה, בהיר מחשבה ונהיר מבע. מעולם לא שבה את לב שומעיו בפאתוס, בהגזמה ובהפרזה כלשהי. הוא השפיל לשכנע אותם בכנות דבריו ובאמיתותם. ידע להדגיש את עיקרי הדברים הנדונים ולהסבירם הסבר מלא. בנאומיו הביע תמיד אך רעיון אחד אותו פירש מכל הצדדים ומכל הבחינות, עד שנתחוור לשומעיו. לא נקט במליצות ולא הבריק. דיבר בשקט, מתוך בטחה של מי שבקי בחומר בו הוא דן. מורה בחסדי מרומים היה, מורה המקנה ידיעה והבנה, המסביר אף את הקשה ביותר.

אולם הידיעות בתולדות עמו ובתרבותו שהקנה לשומעיו לא לשמן באו, כי אם לשם הדרכה, לשם חינוך. לא מורה הוראה בלבד היה, כי אם מחנך הדור ומדריכו הבא להנחותו אל אותה יהדות חיה ויוצרת המחדשת ימיה על אדמת המולדת. מורגשת היתה בכל דבריו אהבת הבריות אשר בו, אהבת העם וארצו ואהבת האידיאה היהודית, אשר בנצחיותה האמין אמונה שלמה. פעם הביע את הרעיון, כי יתכן מאד, שהנצרות לא תהיה בסופו של דבר אלא

אפיזודה בלבד בתולדות הרוח, ואילו היהדות מיועדת להיות דת העתיד. הוא היה חדור כולו אמונה ביעודו הגדול והנצחי של עם ישראל.

מחונן היה כוח זכרון מופלא. בהיותו תלמיד בית מדרש לרבנים בווינה פנה אליו לא פעם מנהל המוסד, אף הוא מלומד גדול, בשאלה, איפה כתוב מאמר מסוים בגמרא, והוא ידע תמיד להשיב כהלכה. שמענו פעם מפיו הרצאה על תולדות היהודים ברומא, בה נצטרפו פרטים רבים לתמונה אחת מקיפה, ופרטים אלה יצאו מפי המרצה, מבלי שיזדקק לרשימות כלשהן.

מבקר המקרא היה חיות, אשר לא נרתע ממסקנות קיצוניות. האמת המדעית בלבד היתה אור לנתיבתו. עדות נאמנה לכך חיבוריו המדעיים הרבים ובמיוחד פירושיו לספר עמוס ולספר תהילים. משאת נפשו היתה, להתמנות למורה לתנ"ך באוניברסיטה העברית בירושלים, אשר בפתיחתה נכח; ומה מרה היתה אכזבתו, כאשר דחו אותו. אהבת האמת הבלתי משוחדת אשר בו וגישתו המדעית לא היתה לפי רוחם של אחדים מבעלי המוסד, שהביאו במנין את דעת הקהל הבורגני באמריקה. כה מנעו מחיות חירות הרוח אשר בו ואי־תלותו בדעת אחרים לתפוס את המקום היאה והראוי לו.

היה בו חוש מדיני מובהק, והוא ראה לעתים קרובות את הגולד, שיניי מדינאים אשר מלאכתם בכך טחו מראותו.* אולם מדינאי לא היה. כדי להיות מדינאי לא די בחוש מדיני, יש גם לפעול, ולכך דרושות תכונות אחרות לגמרי. לשבחו של חיות האדם, איש האמת, התם והישר, יש לציין, כי טכסיסי הפוליטיקה זרים היו לרוחו.

כאמור הומאניסטן היה חיות, ובכך המשיך את המסורת של עמו מדורי דורות אף כאן, בגישתו האנושית הטהורה, לא ידע פשרות. בימי מלחמת העולם הראשונה לא התפלל אף פעם לנצחון המדינה שהיה אזרחה, כי אם לשלום. וכשבאחד הקרבות הגדולים, בראשית המלחמה, טבעו שבעים אלף רוסים בביצות מאזוריה וכל שופרי התעמולה הרשמיים בגרמניה ובאוסטריה הריעו תרועה גדולה על אותו נצחון מזהיר, ראה חיות להזכיר לשומעיו בדרשתו שדרש את המדרש הידוע, המביע מאין כמוהו את גישת עם ישראל אל אבדן חיי אדם, כ ל אדם. המדרש מתייחס אל טביעתם של המצרים בים־

* הוא חזה מראש את השואה העתידה לבוא על עמו ועל כל העולם כולו. השווה את דברי העדות לש"י עגנון, שהביא דב סדן במבוא הספר.

סוף. "באותה שעה ביקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה. אמר להם הקב"ה: מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה לפני".

ציוניותו של חיות לא היתה בדלנית וצרת אופק. הרי נקודת המוצא בכל אשר הגה ופעל היתה יהדותו, בה התמזגו הכרה לאומית עם תפישה כלל־אנושית, אוניברסלית. הוא אמר לא פעם, כי כל שאנחנו עושים ועתידים לעשות בארץ ישראל, לא בא למענו בלבד, כי אם למען האנושות, היא תרומתנו לגאולת המין האנושי כולו.*

ראוי הוא מבחר דברי חיות, שהקורא בן־דורנו יעיין בו, ואין ספק, כי על אף חליפות העתים ימצא בו עניין ויוסיף לקח ואף יגלה בו הרבה מתכונותיו הסגוליות של האיש שהעלינו כקווים לדמותו ברשימתנו זו. אולם הדמות בשלמותה ועל טהרתה, על אהבת האמת ואהבת הבריות אשר בה, חיה וקיימת אך ורק בלבם של אלה, שזכו לחיות במחיצתו של האיש, ליהנות מזיוו ולהתחמם לאורו.

* לכותב טורים אלה זכורה אסיפת נוער רבת־משתתפים בה העמיד במרכז נאומו את הרעיון, כי הנוער החלוצי לא היה עולה ארצה, אילולא ידע, כי עלייתו באה גם למען כל העולם כולו.